

ряду понять дасть змогу сформувати новий сучасний стратегічний вектор розвитку. За нашим переконанням, сталість повинна розглядатися з позицій просторового підходу, що дасть змогу найбільш повно враховувати всі процеси та зв'язки на різних рівнях та адекватно оцінювати їх значимість для забезпечення загальної сталості. Наголосимо, що кожен елемент простору сприймається нами з одного боку як цілісний простір зі всіма притаманними йому властивостями, а з іншого – як елемент простору більш високого порядку. Нам необхідно одночасно забезпечувати сталий розвиток не тільки цілого, але й окремих частин. Розрив зв'язків, неможливість взаємодії, порушення цілісності кожного окремого елемента призводить до зменшення сталості всього простору. Таким чином, просторовий вектор розвитку потребує поглибленого вивчення проблеми сталості на всіх ієрархічних рівнях з урахуванням внутрішніх, зовнішніх факторів і цілісності існування підсистеми кожного рівня.

Література

1. **Винер Н.** Кибернетика и общество. – М.: Наука, 1958. – 343 с.
2. **Наше** общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию/ Пер. с англ. – М.: Наука, 1988. – 141 с.
3. **Гранберг А.Г.** Основы региональной экономики. – М.: Государственный ун-т Высш. шк. экономики, 2000. – 495 с.
4. **Цели** развития тысячелетия до 2015 г. – <http://www.un.org/russian/goals/>
5. **Основополагающие** принципы устойчивого пространственного развития Европейского континента// Европейская конференция министров регионального планирования (СЕМАТ). – Ганновер, 7-8 сентября 2000 г. – 32 с.
6. **Европейская** Хартия регионального/ пространственного планирования. – Торремолинос, Испания: Совет Европы, Европейская Конференция Министров, ответственных за региональное планирование (СЕМАТ), 1983 г. – 25 с.
7. **Перспективы** европейского пространственного развития. – Потсдам, Германия: Совет министров регионального планирования, 1999 г. – 10 с.
8. **Павліха Н.** Принципи просторового менеджменту сталого розвитку – Регіональна економіка. – 2004, № 3. – С. 40-45.

УДК 330.15; 330.31

І.В. Шевченко – РВПС України НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглядається екологічна політика як одна з складових переходу до постіндустріального суспільства та входження до Євросоюзу. Відображені особливості, специфіка, риси перехідної економіки, а також робиться акцент на глобалізацію, як на вагомий фактор розвитку перехідного суспільства.

Ключові слова: перехідна економіка, екологічна політика, постіндустріальне суспільство, Європейський Союз, глобалізація.

I.V. Shevchenko – The Ukrainian Council for Productive Forces Studies of National Academy of Science of Ukraine

Peculiarities of Nature Protection Policy Shaping in Conditions of Transition Economy

In clause the ecological politics as one of making of transition to post-industrial society to a society and entry in European integration is considered. The features are reflected,

the specificity, feature of transitive economy, and also is done accent on globalization, as on the essential factor of development of a transitive society.

Keywords: transition economy, ecological politics, post-industrial society, European integration, globalization.

У кінці ХХ ст. перед Україною постала надзвичайно складна і життєво важлива проблема – перехід до ринкової економіки. На пострадянському просторі це вимагало запровадження фактично нових політично-господарських, соціально-економічних принципів. Варто зауважити, що перехідний етап трансформації до ринку необхідно було здійснювати без будь-якого досвіду і у стислі строки. Перехід до ринкових відносин країн Центральної та Східної Європи базувався на високих досягненнях соціально-економічних перетворень. Україна на той час не мала такого підґрунтя, вона йшла своїм шляхом до ринкової економіки, і шлях цей мав бути поступовим, поетапним. Україна почала перехід до ринкових перетворень не з роздержавлення власності та запровадження національної грошової одиниці, як це передбачалось Концепцією переходу до ринкової економіки, схваленою Верховною Радою ще у 1990 р., а з адміністративного підвищення цін. Отже, результатом недалекоглядної соціально-економічної політики стало пригальмовування переходу до ринкових відносин та численні подальші помилки у сфері державного управління економікою.

Через два роки, у 1992 р., відбулась конференція в Ріо-де-Жанейро де й було поставлено питання про необхідність переходу до нового етапу в розвитку – нової моделі сталої економіки. Також запропоновано Концепцію переходу до сталого розвитку, яка б вказувала на подальші дії для здійснення ефективних соціально-економічних реформ.

Трансформаційна економіка – перехід від однієї соціально-економічної системи до іншої. У сучасній науковій літературі цей термін використовується для характеристики суспільства, що поєднує елементи старої командно-адміністративної системи та елементи нової ринкової економіки, яка формується. Перехідна економіка – суть особливий історично-специфічний стан еволюції народного господарства, коли воно функціонує саме у період трансформації від одного стану розвитку до іншого. Це – переломний стан або проміжний етап еволюції суспільства, коли відбуваються глибокі економічні, соціальні та політичні перетворення. Звідси випливає й особливий характер перехідної економіки, що відрізняє її від економіки усталеної, тобто як від планової, так і від розвинутої ринкової [1, с. 4].

У перехідний період одночасно розв'язуються такі завдання: здійснення радикальних ринкових реформ; проведення активної антикризової політики, спрямованої на подолання спаду виробництва, відновлення національної економіки.

Специфікою перехідної економіки є наявність певних проблем. Перш за все для країн, що вступають на етап переходу до ринку, характерні гострі екологічні проблеми, успадковані від адміністративно-командної системи. Для їх вирішення необхідно запровадити обмеження на шкідливі викиди, значно підвищити оподаткування виробників, що використовують екологічно небезпечні технології і. т. ін. Однак виробники технологічно не готові виробляти

продукцію більш екологічну. Тому спроби швидко змінити екологічну ситуацію шляхом введення жорстких нормативів, додаткових податків призведе до скорочення обсягів виробництва, що посилить економічний спад, характерний для перехідного періоду. Вирішенням проблеми є поступове введення екологічних нормативів, розмірів податків, штрафів. Це допомогло б підприємствам раніше підготуватися до змін та відреагувати на них впровадженням екологічно небезпечних технологій, а не різким скороченням виробництва.

Перехідні суспільні процеси диктують необхідність зміщення акцентів у розумінні діалектики кількісного та якісного, заперечення запереченого. З одного боку, навряд чи успішними є спроби заперечення відомого положення про якісний стрибок як про наслідок нагромадження відповідних кількісних змін. Для історично довгих відрізків часу воно практично безперечне. З іншого боку, для адекватного відображення динамічних перехідних процесів воно виявляється дуже загальним, і тому не достатнім. Необхідне визнання та аналіз навіть незначної, на перший погляд, якості кількісних змін та кількісності змін якісних у коротко- та середньострокових періодах, наприклад, було б наївним довготривале "очікування" якісного економічного стрибка як результату нагромадження кількісних параметрів реформаторських зусиль, наприклад, у сфері приватизації. Економічно доцільним та політично правильним є саме інший варіант – соціально-економічний моніторинг, якісний аналіз приватизаційних процесів, внесення необхідних коректив.

Відомий американський економіст Джозеф Стиглиц розглядає перехідні економічні процеси у взаємозв'язку з проблематикою соціального та організаційного капіталу, інституційною, правовою та інформаційною інфраструктурою, корпоративного управління, фактично викреслює суто економічний підхід до економічних реформ [4, с. 66].

А.А. Гриценко також наголошує, що "...основний зміст перехідного процесу в Україні можна уточнити як перехід від підсистеми, сформованої для обслуговування єдиного народногосподарського комплексу СРСР, який функціонував на директивно-плановій основі, до цілісної економічної системи, що функціонує на ринковій основі. Оскільки йдеться не про знищення однієї системи і побудову зовсім іншої, а про зміну основи, переструктурування і створення нових форм розвитку, то весь процес можна назвати трансформаційним" [7, с. 25].

Напрямок наукових досліджень, що вивчає особливості перехідного суспільства і перехідної економіки, зокрема, визначається численними дослідниками як транзитологія. Транзитологія – вивчає перехідні форми та стан суспільства, що знаходиться у процесі динамічних змін, перетворень еволюційного чи революційного характеру [2, с. 146].

Основні риси перехідного (транзитного) стану економіки та її відмінності від існуючих економічних систем полягають в такому [3, с. 11]:

- перехідна економіка повинна сформувати основу нової економічної системи шляхом встановлення нових форм господарських зв'язків та типів координації діяльності між суб'єктами економіки, а також визначити притаманний системі головний тип власності на відміну від утворених раніше економічної та інституційної основи;

- багатоукладність економіки, подолання якої є один із завдань перехідного етапу та охоплює трансформацію системи існуючих зв'язків. Перехідна економіка в Україні, поруч із ринковими регуляторами, містить різні типи регуляторів, зокрема і неекономічні, умовно законні та незаконні елементи;
- неусталеність розвитку транзитної економіки є її властивістю через постійні трансформації старих відносин за відсутності нових інструментів, норм, правил, що регулюють нові відносини та поведінку нових суб'єктів економічної діяльності;
- відносно довге перетворення зумовлене не тільки складністю та суперечностями трансформаційних процесів, але й інерційністю попередніх підходів, труднощами, що пов'язані з неможливістю одночасної зміни технологічного базису, структури народного господарства та створення нових політичних й економічних інститутів.

Національна економіка України, безперечно, унікальна, оскільки іншої такої просто не існує. Але такою вона є ще й тому, що їй притаманні особливі процеси, залежності, явища, характерні для постсоціалістичних перехідних економік, з одного боку, а з іншого – як невід'ємна частина міжнародної і економіки, яка все більш глобалізується, вона обов'язково втягується в хід економічної історії. Таким чином, перехідна економіка України є об'єктивною єдністю трьох суперечностей. Спроби пошуку форм їх руху на шляху формального копіювання унікальних характеристик інших національних економік, і тим більше, некритичного застосування умоглядних теоретичних конструкцій, які виникли на ґрунті інших економічних реалій, заздалегідь спрямовані на провал. У пошуках адекватних політико-економічних дій необхідно не тільки адекватно досягти суміші унікального, особливого та суспільного, але й враховувати той тривекторний характер руху вказаної некласичної суперечності [4, с. 53].

Вагомим фактором розвитку перехідного суспільства та, відповідно, перехідної економіки, є глобалізація – суспільно-економічний феномен кінця ХХ ст.

Глобалізація передбачає тіснішу інтеграцію держав і народів світу, спричинену величезним зниженням цін щодо транспортування і комунікації, зламом штучних адміністративних перепон соціально-економічного розвитку потоками товарів, послуг, капіталу, знань і (меншою мірою) людей через кордони. Глобалізація супроводжується створенням нових інституцій, які приєднуються до існуючих по різні боки кордонів.

Економічна глобалізація принесла зиски країнам, які скористалися перевагами нових можливостей експорту і залучення інвестицій. Проте держави, які отримали від глобалізації найбільше користі – це ті країни, які взяли на себе відповідальність за свою долю й усвідомили ту роль, яку має в економічному розвитку уряд, а не покладалися на поняття саморегулюючого ринку, який нібито самостійно може впоратися з власними проблемами.

Однією з причин опору глобалізації є те, що вона, як здається, підриває традиційні цінності. Конфлікти тут є цілком реальними і, до певної міри, вони неминучі. Економічне зростання, включно з тим, яке спричиняється глобалізацією, своїм наслідком має урбанізацію, руйнування традиційних сільськогосподарських суспільств. На жаль, досі ті, хто є відповідальним за упровадження глобалізації, схвалюючи її позитивні результати, все ще надто

часто недооцінюють цього негативного чинника, – загрози культурній ідентичності і цінностям. Це викликає подив з огляду на стурбованість цими проблемами у розвинутих країнах: Європа захищає своє сільськогосподарське виробництво не тільки в інтересах своїх виробників і торговців, а й тому, що таким чином вона зберігає свої сільські традиції.

Розвиток глобалізації викликав новітні форми суспільного розвитку та методологію усвідомлення системних змін суспільного та господарського устрою. Результатом взаємодії і розвитку багатьох економічних, соціальних та політичних концепцій стала теорія постіндустріального суспільства.

Постіндустріальне суспільство з пануванням сфери послуг, тобто науки, освіти, охорони здоров'я, культури і т. ін. означає створення умов для всебічного розвитку людини, її розумових і фізичних здібностей. Постіндустріальне суспільство – це вкладання капіталів у людину, бо її науковий, освітній і професійний рівень, знання є джерелом суспільного прогресу.

У процесі переходу до ринкової економіки Україна, хоч і з дуже великими втратами, але спираючись на підтримку світового співтовариства, здійснює реформування економіки, культури, все більше долучається до надбань загальноцивілізаційного процесу. Так, відбувається роздержавлення економіки, впроваджуються різні форми власності і господарювання, зростає недержавний сектор економіки, розширюються і вдосконалюється ринкове середовище, діють ринок товарів, фондовий ринок. Усе це означає, що за своїми формами організації і механізмом дії економіка України рухається у напрямі до економічно розвинутих країн. Відбувається реформування системи освіти з метою її наближення до рівня розвинутих країн і за системою організації, і за структурою, і за спрямуванням. Причому Україна не дублює все те, що було наявним в історії цих країн, а зосереджується на сприйнятті того нового і важливого, що себе виправдало на практиці, довело свою ефективність та життєздатність [2, с. 39].

Постіндустріальний суспільний уклад є стратегічною метою розвитку перехідної економіки. На досягнення цієї мети спрямовані зусилля урядів перехідних суспільств. Але, ця мета є віддаленою у перспективі і наближення до неї є результатом численних кроків і реалізації розвиткових концепцій планів і програм.

Найважливішою передумовою крокування до постіндустріального суспільства є стабілізація соціально-економічних процесів, досягнення певної економічної рівноваги. У сучасній західній економічній теорії під економічною рівновагою розуміють такий стан економіки, при якому досягається стійкий розвиток і стійка взаєморівновага основних структур, таких як виробництво й споживання, попит та пропозиція. П. Самуельсон вважає, що економічна рівновага – це властивість економіки до саморегулювання, запобігання відхиленням економічної системи від врівноваженого стану, поновлення порушених структурних зв'язків [6, с. 216].

Мета України – інтеграція до ЄС.

Для країн, що бажають стати членами ВТО, ЄС затверджені три основні вимоги. По-перше, це вимога політичного характеру, що включає ре-

форму та незалежність судової системи, гарантію демократії, дотримання прав та свободи людини, виконання контролю східних кордонів з метою обмеження потоків нелегальних іммігрантів. По-друге, це економічні показники країни-апліканта, які передбачають незворотність ринкових відносин, а також здатність протистояти внутрішнім ринкам ЄС. І по-третє, це необхідність приведення законодавчої бази країни-апліканта відповідно до законодавчої бази країн ЄС [8, с. 112].

Євроінтеграційні процеси мають певні пріоритети у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування, їх можна розглядати як подолання суперечностей перехідної економіки.

Зауважимо, що Європейський Союз відносить екологічну безпеку, яка є надто важливою складовою частиною національної безпеки кожної держави, до чинників загальноєвропейської стабільності та якості життя, охорона навколишнього середовища визнана пріоритетним напрямом співробітництва України з країнами-членами ЄС. Інтеграція нашої держави до ЄС вимагає всебічного удосконалення охорони довкілля, раціоналізації використання природних ресурсів і підвищення рівня екологічної безпеки [9, с. 369].

Україна підписала низку міжнародних угод і домовленостей щодо охорони навколишнього природного середовища і використання ресурсів. Виконання цих угод є основою успішного інтеграційного просування України до Євроспільноти. Правові засади щодо інтеграції України до ЄС у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів базуються на відповідних статтях Конституції України, Концепції Національної безпеки України, Угоді про партнерство і співробітництво України з ЄС, Указі Президента України від 11 червня 1998 р., відповідних постановах Кабінету Міністрів України.

Україна знаходиться в центрі Європи і тому екологічні проблеми країн-сусідів певною мірою якимось чином відбиваються на нас. Положення ООН та принципи міжнародного права держави повинні турбуватись про те, щоб будь-яка діяльність не призводила до збитків у сфері навколишнього середовища. Тому держави беруть участь в міжнародних конвенціях, підписують угоди, які стають частиною національного законодавства.

Такими конвенціями є:

- Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (ратифіковано Постановою ВР №3939-ХІІ від 04.02.94), яка має на меті захист морського середовища Чорного моря і збереження його живих ресурсів;
- Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Оргуська конвенція) (ратифіковано 06.07.99; Закон України №832 – ХІV), яка має на меті сприяння захисту прав кожної людини жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту;
- Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (ратифіковано: 01.07.99; Закон України №801 – ХІV);
- Конвенція щодо захисту морського середовища району Балтійського моря. Територія західних областей України частково знаходиться у водозбірному басейні Балтійського моря. Річки Сян та Західний Буг є притоками р. Вісла, що протікає по території Львівської та Волинської областей. Тому Україна зацікавлена у захисті вод цих річок і бере участь у цій конвенції.

Великого значення набуває ратифікація Кіотського протоколу і створення умов для реалізації його переваг. Для цього вже сьогодні необхідно ретельно опрацьовувати сценарії державної політики щодо найбільш ефективного використання можливостей цієї угоди, створити окремий орган у системі державної виконавчої влади, що опікуватиметься цією проблематикою координуватиме державницькі та громадські зусилля в бік найбільш ефективних дій.

Загальна схема пріоритетів та завдань природоохоронної політики перехідної економіки України наведена на рис.

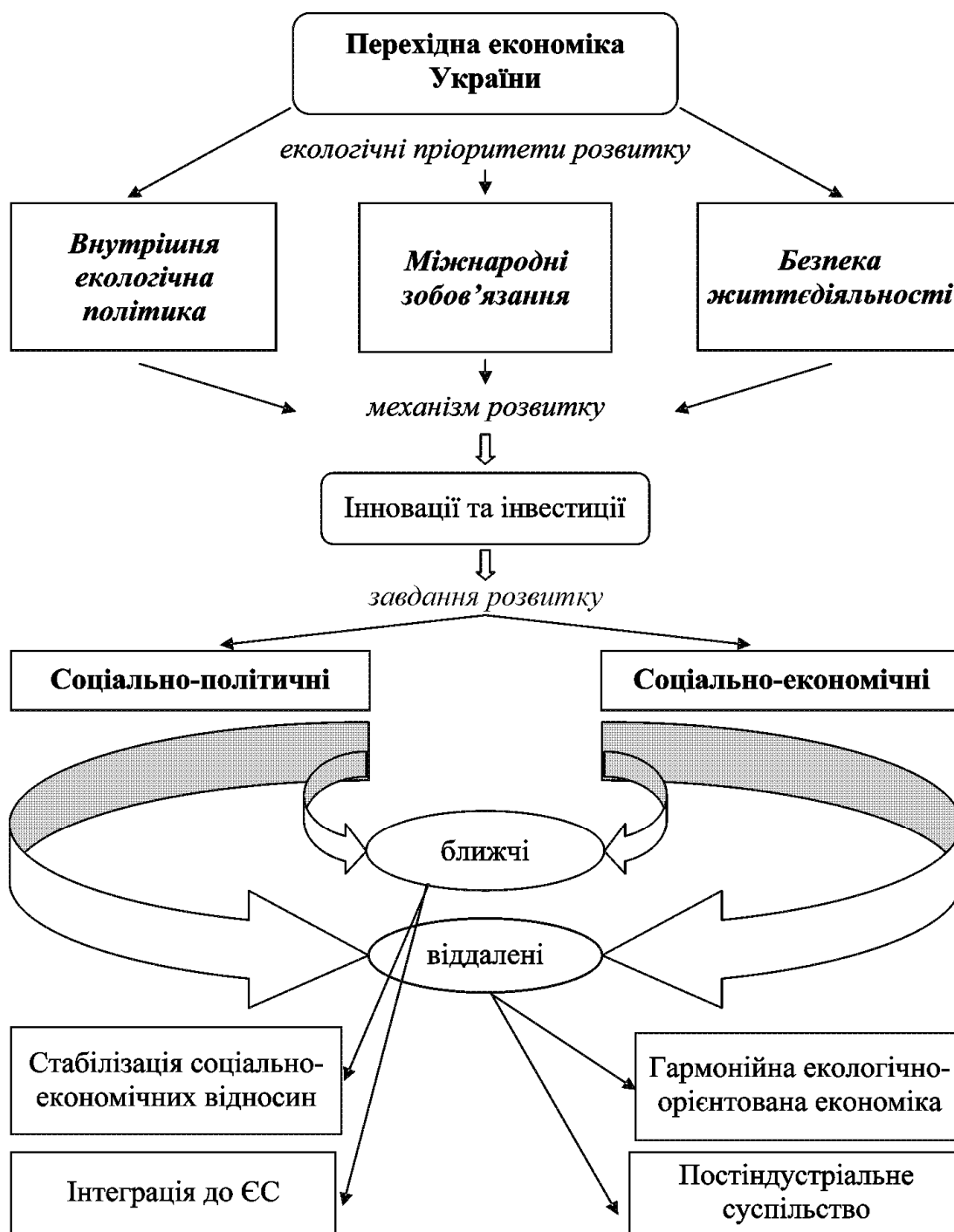

Рис. Завдання та пріоритети природоохоронної політики в умовах перехідної економіки України

Підсумовуючи, варто зазначити, що Україна знаходиться на етапі перехідної економіки і метою її розвитку є інтеграція до Європейського Союзу та наближення до постіндустріального суспільства. На цьому шляху екологічними пріоритетами розвитку є міжнародні зобов'язання, внутрішня екологічна політика та безпека життєдіяльності. Механізмом розвитку є інноваційна та інвестиційна політика країни, а завдання поділяються на соціально-політичні та соціально-економічні, вони є ближчими та віддаленими у часі. Соціально-політичними близькими цілями виступає наближення до Євроінтеграції, віддаленими є гармонійна екологічно-орієнтована економіка. Соціально-економічними завданнями, найбільш наближеними, є стабілізація соціально-економічних та еколого-економічних відносин. Більш довгостроковою метою є бажання переходу до постіндустріального суспільства.

Література

1. Кваснюк Б.Є., Єщенко П.С. Нова модель держави. – К.: Наука, 2002. – 142 с.
2. Проблемы экономики переходного общества/ Отв. ред.: В.М. Геец, Д.С. Львов. – Запорожье: ГУ "ЗИГМУ", 2004. – 386 с.
3. Шостак Л.Б. Регулирование экономического роста в условиях природно-ресурсных ограничений/ Под. ред. Б.М. Данилишин. – К.: СОПС Украины НАН Украины, 1998. – 320 с.
4. Тарасевич В.Н. Очерки теории переходной экономики. – К.: Наук. думка, 2001. – 223 с.
5. Стігліц, Джозеф. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 252 с.
6. Белорус О.Г., Лукьяненко Д.Г. и др. Глобальные трансформации и стратегии развития: Монография. – К.: Ориане, 2000. – 424 с.
7. Гриценко А.А. Трансформація моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспектива НАН України. – К.: Логос, 1999. – С. 25.
8. Третяк В.В. Перспективы вступления Украины в ВТО с позиций опыта стран с переходной экономикой// Прометей: региональный сб. научн. тр. по экономике/ Донецкий экономико-гуманитарный ин-т; Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины. – Донецк: ООО "Юго-Восток, Лтд". – 2003, вып. 10. – 400 с.
9. Трегобчук Т.В. Спільна політика членів ЄС у сфері охорони навколишнього середовища і природокористування// Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний в системі просторового розвитку (Зб. наук. праць), вип. 2 (XLVI) НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Ред. кол.: відп. ред. акад. НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2004. – 396 с.